

KÜRESELLEŞEN DÜNYADA ÇEVRE VE MÜLKİYET İLİŞKİSİ

Özge KAMA

Yıldız Teknik Üniversitesi
İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü
Yıldız 34349 İstanbul
E-posta: okama@yildiz.edu.tr

Özet

Son yıllarda artan çevre sorunları tüm dünyayı etkileyen bir oluşumdur. Çevre kirliliğinin giderek artması devlet kontrolünün söz konusu alanlarda genişlemesi yönünde bir baskı oluşturmaktadır. Bireyler, mevcut kaynakları sahip oldukları mülkiyet hakları ile en etkin biçimde kullandıklarından yeni düzenlemelerin kimi zaman bu yapıya zarar verdiği gözükmemektedir. Küreselleşen dünyada özellikle nüfus artışı sonucunda okyanuslar, nehirler, su kaynakları ve atmosfer gibi ortak kullanım alanlarının kalitesinde ve miktarında yaşanan olumsuz gelişmeler bunların paylaşımı ile ilgili yeni çözüm arayışlarını beraberinde getirmiştir.

Çevrenin kullanımında karşı karşıya oldukları şartları bilmelerine rağmen dünyanın bir tür ortak kullanım alanı olması tüketim hızını arttıran bir etkidir. Tüketimin artması ile kıtlıklar yeniden tanımlanmakta ve kullanım şartları biçim değiştirmektedir. Bu nedenle mülkiyet hakları ve çevre ilişkisi önemle üzerinde durulması gereken bir konudur.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, Mülkiyet Hakları, Çevre

Alan Tanımı: İktisat (Hukuk ve İktisat)

ENVIRONMENT AND PROPERTY RIGHTS RELATIONSHIP IN A GLOBALIZING WORLD

Abstract

Recently environmental pollution started to have a strong impact on world economy. Especially, commonly used sources such as lakes, oceans, rivers and atmosphere are negatively affected by the population growth. And this in return necessitated the search for a solution in sharing common resources. Broadening the scope of government intervention can be seen as a first response to address the pollution problem. However, in economic theory, economic actors are considered to be the most efficient users of their property so one has to keep mind that the various interventions by the government may seriously harm the current structure.

Despite the well known problems caused by common pool resources, inadequate measures are taken so far. An authority responsible for monitoring will be needed when people share a common source, otherwise free riding will emerge. Because of the myopic behavior of the users, there will be an overuse and degradation in natural resource. Eventually scarcities will be formed and individuals need to find new definitions and terms of use. Therefore, the relationship between property rights and the environment is an important issue.

Key Words: *Institutional change, Property rights, Regulations*

JEL Classification: P480, Q 580

1. GİRİŞ

Yaşadığımız dünyadaki kaynakların kıtlığı insanların bu kaynakların kullanımına dair bazı kurallar oluşturmasını gerektirmiştir. Mülkiyet hakları da bireylerin mevcut kaynakları etkin biçimde kullanabilmeleri için oluşturdukları düzenlemelerdir. Özel mülkiyet, tek bir bireyin, grubun ya da organizasyonun belirli kaynakları kendi arzuları doğrultusunda kullanma yetisidir. Bireyin mülkiyete ilişkin hakları; miras bırakabilme, başkalarını dışlayabilme, devredebilme ve yaptırım mekanizmalarını kapsamaktadır (Alcian ve Demsetz, 1973).

Her geçen gün daha da artan bir hızla yaşam şartlarının, sosyal ve teknolojik koşulların değişimi, kurumlarda değişiklikler yaşanmasına neden olmuştur. Bir kurum olarak mülkiyet hakları da yaşanan değişimden payını almaktadır. Zaman içerisinde kısmen bol olan kaynakların azalması ve bireylerin farklı paylaşım koşullarını benimsemeleri, değişik coğrafyalarda farklı mülkiyet yapıları ile sonuçlanmıştır. Kaynak dağılımında haklar özel kişilerin elinde toplanabileceği (özel mülkiyet) gibi devlet elinde de toplanabilir (kamu mülkiyeti). İki arasında bulunan ortak mülkiyette ise kaynaklara sadece belirli sayıda insan ulaşabilmektedir. Burada mülkiyeti elinde tutanlar, diğerlerini dışarıda tutarak kaynağın yönetimi konusunda kendileri karar verebilirler. Varlık üzerinde ortak mülkiyetin bulunması hiç kimsenin diğerinden daha imtiyazlı olmadığı anlamına gelmektedir. Ortak mülkiyetin sınırları çizilmediğinde ise söz konusu kaynakların aşırı kullanımı söz konusu olmaktadır.

Mülkiyetin oluşabilmesi için gerek şart iki koşul; varlıkların sınırlı miktarlarda bulunması ve arzuların olmasıdır. Sınırlı miktarlarda bulunan varlık belirli sayıda bireyin onu kullanabileceği anlamına gelmektedir. Söz konusu varlığa daha fazla değer verenlerin ellerinde tutmak için bedel ödemeye hazır olmaları, varlıkların en fazla önem atfedilenlerde bulunacağını betimlemektedir. Özel mülkiyette varlıkların el değiştirmesinin önünde herhangi bir kısıt bulunmaması da onların en etkin biçimde değerlendirileceğinin de garantisidir.

Küreselleşen dünyada özellikle nüfus artışı sonucunda okyanuslar, nehirler, su kaynakları ve atmosfer gibi ortak kullanım alanlarının kalitesinde ve miktarında yaşanan değişimler, bunların paylaşımı ile ilgili çeşitli sorunları beraberinde getirmiştir. Makalede mülkiyet kavramı tanımlanarak, zaman içindeki değişimi üzerinde durulacaktır. Bu çerçeveden hareketle değişen çevre şartlarının, toplumların mülkiyet yapısı üzerinde yarattığı etkiler analiz edilecektir. Doğal kaynakların kullanımında oluşan dışsallıklar ve bunlara dair devletin yaptığı düzenlemeler önemli iktisadi sonuçlar doğurmaktadır. Makalede bu düzenlemelerin birey haklarında yarattığı etki de ayrıntılı bir biçimde incelenmeye çalışılacaktır.

1.1 Kavram Olarak Mülkiyet

İnsanların kıt kaynaklarla çevrili olması söz konusu varlıkların kullanımı ile ilgili bazı kurallar oluşturmasını gerektirmiştir. Mülkiyet hakları da bireylerin mevcut kaynakları etkin biçimde kullanabilmeleri için oluşturdukları düzenlemelerdir. Kavram, sadece insanların nesnelere üzerindeki sahipliğini değil, bunun yanında birbirleriyle ilişkisini de nesnelere üzerinden tanımlamaktadır (Hohfeld,1919). Hukuk literatüründe, mülkiyet hakları hükümetin söz konusu

hakkı vatandaşlarına tanınması ile doğmaktadır ki, bu anlamda devletin varlığının gerekli olduğunu görmekteyiz. Devlet, vatandaşlarına Anayasa yolu ile haklarını ve görevlerini tanısa da, bu mülkiyet hakları kurumunun sadece bir yarısıdır. Diğer yarıyı, enformel kurallar yani insan ilişkilerinin yazılı olmayan kuralları teşkil etmektedir. Hakkın tanınmasında, yazılı kurallar kesin çerçevenin belirlenmesi açısından son derece önemli olsa da, özellikle kanunların zayıf ve eksik olduğu alanlarda enformel kurallar daha baskın olacaktır. Posner (1989)'in dediği gibi mülkiyet sosyal olarak inşa edilmiştir. Bu da demektir ki, mülkiyet düzenlemeleri en iyi, insanların varlıklarının sahipliği, onların kullanımı ve değişimini yöneten kurallar üzerinde bir uzlaşmaya varıldığında işlemektedir.

Söz konusu haklar; tek bir bireyin, grubun ya da organizasyonun belirli kaynakların dağılımının nasıl yapılacağını düzenlemektedir. Özel mülkiyette bireyin sahip olduğu haklar; miras bırakabilme, başkalarını dışlayabilme, devredebilme ve yaptırım mekanizmalarını kapsamaktadır (Alcian ve Demsetz, 1973). Kurumsal bir anlaşma olarak mülkiyet hakları üç boyutta analiz edilebilir: enformel kısıtlar, yazılı kurallar ve yaptırım (North,2002).

Dünya ekonomisi incelendiğinde, farklı ülkelerin farklı mülkiyet yapılarına sahip olduklarını gözlemleyebiliriz. Mülkiyeti; özel, devlet, ortak ve açık alan (open acces) biçiminde dörde ayırmak mümkündür. Varlıklara ilişkin hakların özel kişilerin elinde bulunmasına özel mülkiyet, devlet elinde bulunmasına kamu mülkiyeti denir. Kamu mülkiyetine benzer diğer bir yapı ise ortak mülkiyettir. Ortak mülkiyette, hakları ellerinde tutanlar, diğerlerini dışarıda tutarak kaynağın yönetimine kendileri karar verebilirler. Varlık üzerinde ortak mülkiyetin bulunması hiç kimsenin imtiyazlı olmadığı anlamına gelmektedir. Ortak mülkiyet kimi zaman özel mülkiyet oluşturmanın ve yaptırımları uygulatmanın yüksek maliyetleri nedeni ile seçilen bir yapı da olabilir. En güçlü devletlerde dahi belli alanlarda yüksek işlem maliyetleri ortak mülkiyeti daha verimli kurumsal yapı haline getirebilir. Son mülkiyet tipi olan açık alanlar ise ulaşabilen herkesin kullanma şansına sahip olduğu sahipsiz mülklere (Bromley, 1991). Günümüzde pek çok ekonomide farklı mülkiyet yapılarını bir arada gözleyebilmekteyiz.

Mülkiyetin oluşabilmesi için gerekli iki koşul; varlıkların sınırlı miktarlarda bulunması ve arzulanır olmasıdır. Sınırlı miktarlarda bulunan varlık belirli sayıda bireyin onu kullanabileceği anlamına gelmektedir. Söz konusu varlığa daha fazla değer verenlerin ellerinde tutmak için bedel ödemeye hazır olmaları, varlıkların en fazla önem atfedenlerde bulunacağını betimlemektedir. Oksijen insan hayatının devamı için gerek şart olsa da bol miktarda bulunması, üzerinde mülkiyet tanımlaması yapmamızı engellemektedir.

Mülkiyet günümüzde temel haklarla birlikte yer almaktadır. Ancak, hak tanımından bahsetmenin bir zorluğu, Kant'ın da belirttiği gibi, hak kavramının maddi olmamasından kaynaklanmaktadır. Kavramı ve içeriğini kafamızda canlandırarak anlayabiliriz. Birey konu mülkiyet hakkı olduğunda, kendisine ait olanı tanımladığında bir beyanda bulunmaktadır ki, dışsal bir kavramın içselleşmesi için yapılan beyanın başkaları tarafından da kabul edilmesi gerekmektedir. Gerçekte nesnenin sahipliği benim dışındakilerin beyanına saygı duydukları ana kadar belirsiz bir niteliktedir.

Klasik iktisatta mülkiyet hakları analize konu olmamış bireyin mal sahibi olduğu ve kaynakların en etkin dağılımı sağlayacak biçimde sıfır işlem maliyetleri ile el değiştirdiği varsayılmıştır. Ancak gerçek hayatta işlem maliyetleri birey haklarının tam bir çerçevesini sunmanın uzağında

kalmaktadır. Örneğin hava kirliliği konusunda yaratılan negatif dışsallık, etkilenen kişi sayısının çok olması nedeniyle çoğu zaman gerektiği gibi tazmin edilememektedir. Mülkiyetin varlığının asıl amacı müşevvikler sayesinde dışsallıkları içselleştirmesidir. İşlem maliyetleri sağladığı kazançlarla karşılaştırıldığında değişimden kaynaklanan zorluklar ya da yasal nedenler yüzünden çok yüksek çıkabilir. Yeni kurumsal iktisatçılar ise değerli kaynaklar üzerinde oluşan mülkiyete büyük önem atfettiklerini gözlemlemekteyiz. Mülkiyet odaklı çalışmalarının temelde iki nedeni bulunmaktadır:

- belirli bir kontrol sisteminin nasıl geliştiğini, korunduğunu ve bozulduğunu (dağıldığını) açıklamak,
- belirli bir kontrol yapısını hem yarattığı iktisadi sonuçlar açısından hem de iktisadi davranışların organizasyonu bağlamında inceleyebilmek (Eggertson,1994).

Gerçek hayatta, mülkiyet sistemini kontrol ederek kendi çıkarlarını ençoklaştırmak isteyen aktörlerin aldıkları karar üzerindeki kontrol sistemini kendi durumlarının en çoklaştırmak isteyen aktörler kültürel faktörler, işlem maliyetleri, sınırlı rasyonalite ve sözleşme sistemleri altında belirlerler. Ortaya çıkan kontrol yapısı kimi zaman toplumun ortak refahını arttırmaktan çok, güçlü aktör ve organizasyonların çıkarlarını yansıtabilmektedir. İktisadi bireylerin kaynak kontrolü, söz konusu kaynakların kullanımında onlara belirli bir zaman perspektifi sunması nedeni ile önemlidir. Birey belirli bir kaynağın tam kontrolüne sahip olduğunda, uzun dönemli düşünür ve kaynağın değerini arttırmaya yönelik uzun dönemli yatırımlarda bulunmaktan kaçınmaz. Tersine, kontrolün kimde olduğunun belli olmaması ya da sahip olunan dönemin kısıllığı, söz konusu kaynağın kullanımında gelecek nesillerin aleyhine kararlarla sonuçlanabilir. Örneğin dışlayamama, koşulunun bulunması halinde kaynakların iyileştirilmesi için kimsenin müşevviki bulunmamaktadır. Sahip olduğumuz kaynakların transferine getirilen kısıtlamalar, söz konusu kaynakların en çok değer verenlere gitmesini engelleyeceği için etkin değildir. Kısıtlayıcı kuralların dayatılması yatırımların ve bireylerin çalışma müşevviklerinin azalması ile sonuçlanabilir.

2. MÜLKİYET HAKKININ GELİŞİMİ

Mülkiyet hakları, işlem maliyetlerinin olduğu bir dünyada yarattığı etkinlikler açısından iktisadi yapıyı, refah yaratımı ve dağıtımı sayesinde de politik istikrarı etkilemektedir. Gelişen teknoloji bir yandan insanların büyü ve din ile ilgili tabularını önemsizleştirirken, diğer yandan da refahın artışına katkıda bulunmuştur ki, bu gelişmelerin ışığında, mülkiyet kavramı oluşmuştur. Kişilerin, teknoloji sayesinde artan ustalıkları, daha karmaşık aletlerin yaratılmasını sağlamış ve üretim bu nedenle, hem süreç hem de yer açısından izlenebilir ve denetim altında tutulabilir hale gelmiştir. Denetimin artışı teknolojik gelişmeyi arttırırken, üretimi gerçekleştirmemizi sağlayan maddi araçların mülkiyetini yaratmıştır (Veblen,1964:150–156).

Hakların zaman içinde yaşadığı değişim, bize gelecek hakkında da bazı ipuçları taşımaktadır. Örneğin sahiplik kavramının, bugünkü anlamı ve bundan çok değil, sadece yüzyıl önceki anlamı arasında büyük farklılıklar bulunmaktadır. Bireyin anlayışındaki değişimin nedeni büyük ölçüde meydana gelen teknolojik ve sosyal gelişmelerdir. Mevcut değişiklikler toplumlara getirdikleri fayda ve maliyetler ölçüsünde yeniden incelenerek, hak tanımlamasında, gerekli olduğu düşünülen

düzeltilmeler yapılmıştır. Mülkiyet hakları yapısının bundan sonraki evriminde ise değişen çevre koşullarının en önemli etkenlerden biri olacağını düşünmekteyiz.

Mülkiyet haklarının çeşitli ülkeler arasında gelişim sürecine baktığımızda, görece nadir olan kaynaklarda devletin ilk mülkiyet düzenlemelerini gerçekleştirdiğini gözlemleyebiliriz. Bir bölgede toprak yerine diğer kaynaklar daha nadir bulunuyorsa yazılı kurallar ilk önce o alanda oluşturulmaktadır. Örneğin, Feder ve Feeny (1991), Tayland'da mülkiyet haklarının emek ve arazi alanlarındaki gelişimini incelemişlerdir. 19.yy'da kıt olan kaynağın emek olması, diğer kaynaklardan ziyade bu alanda gayet açık tanımlanmış kuralların bulunması ile sonuçlanmıştır. Nüfus yoğunluğunun artmaya başlaması ile Tayland'da toprak kıt hale gelmesi toprak mülkiyetine dair kuralların gelişmesine yol açmıştır.

Ortaçağ boyunca din, toplumsal kurumların biçimlendirilmesinde, önemli bir role sahip olmuştur. On Emir'de hırsızlığın açıkça yasaklanması, ilk dönemlerden itibaren mülkiyetin bir anlamda kutsandığını göstermektedir. Ancak, erken dönem Hıristiyan kilisesi, özel mülkiyeti, hayatın bir gerçeği olarak alıp mümkün olduğu kadar kendine yapılan bağışları çoğaltmaya, insanları bu yönde ikna etmeye çalışmıştır. Önceleri, zenginliğin ruhun kurtuluşunda önemli bir mani teşkil ettiği ve kiliseye bağışlanmasının yararlı olacağı görüşü baskın olsa da, sonraki dönemlerde sahip olunan mülklerin nasıl kullanıldığı önem kazanmıştır. Bireyin dini açıdan çalışarak mülk sahibi olmasında bir kötülük bulunmamaktadır. Sahip olunan mülkler ancak bencilce kullanıldığında şeytani olacağı düşünülmeye başlanmış ve servet artırımı sonrasında hız kazanmıştır (Pipes,1999). Dilimizde de, kavrama baktığımızda mülkiyetin, "mülk" kökünden türediğini görmekteyiz. Mülk, kelimesi egemenlik, saltanat ve sahiplik anlamına gelmektedir.

Locke, üzerinde yaşadığımız dünyanın tüm insanlara ortak kullanımını için verilmiş olmasına rağmen, kişinin en önemli mülkiyetinin kendi bedeni üzerinde olduğundan bahseder. Birey kendi vücudu ve el emeğini kullanarak elde ettiklerinin sahibidir. Önemli olan bireyin sahip olduğu emeği, kimseye ait olmayan (toprak) ile birleştirerek bunların meyvesini elde edebilmesidir. Birey kendi emeğini kullanarak, kimseye ait olmayan ile birleştirerek onun meyvesini elde eder ve onu kendi mülkü haline getirir. Locke'un yaptığı, tanımlamaya pek çok eleştiri getirilmiştir. Yapılan en önemli eleştirilerden biri dünyaya sonradan gelenlerin, önceliklere göre dezavantajlı olmasından kaynaklanır (Tawney,1981). Locke getirilen eleştirileri cevaplayarak, mülkiyette amacın sahip olanları değil, emek sahibi olanları ve emeğini sunanların karşılığını korumak olduğunu belirtmektedir.

Toprak üzerindeki mülkiyet ilk defa oniki ve onüçüncü yüzyıllarda Norman krallarının kendilerine gelir sağlamak amacı ile tanınmasıyla önem kazanmıştır (Sened,1997;5). Sonrasında Yeni Dünyanın keşfi ve değerli madenlerin Anakaraya getirilişi, ticaret hacminde ciddi yükselişlerle sonuçlanmış ve mülkiyet tanımını değiştirmiştir. Söz konusu döneme kadar mülkiyet denildiğinde genellikle toprak (gayrimenkul) anlaşılırken, ticaret sayesinde paranın yoğun biçimde el değiştirmesi, değişik kesimlerin para ile buluşmasını sağlayarak, para, tahvil gibi finansal araçların, mülkiyet tanımlaması içine girmesi ile sonuçlanmıştır.

17.yy'da mülkiyet tanımı bir kere daha değişikliğe uğrayarak kapsamı genişlemiştir. Yeni tanım bireylerin doğal haklarını da kapsam içerisine almıştır. Doğal haklar, herhangi bir kurum tarafından verilmesi gerekmeyen, sadece insan olarak doğmaktan dolayı sahip olduğumuz

haklardır. Grotius (1936) yazılarında tüm hakları, devredilebilir olanlar ve olmayanlar biçiminde ikiye ayırmıştır: Devredilebilir haklar, doğası gereği herhangi bir kişiye ait olabilecek nesnelere kapsar. Devredilemeyen haklar ise birey için önemli olan ve başkasına devri mümkün olmayan, kişinin vücudu, hayatı, özgürlüğü ve saygınlığı gibi özellikleridir.

Günümüzde farklı bir mülkiyet kavramı ile karşılaşmaktayız. Yüzyıl öncesine kadar bireyler büyük oranda elle tutulur maddi nesnelere değişimini gerçekleştiriyorlardı, şimdi ise bireyin sahip olduğu en önemli kaynaklar; bilgi, uzmanlık ve yetenek gibi hizmet sektörlerinin kullandığı özellikleridir. Birey, artık belirli bir maddi değer karşılığında hizmetini ya da varlığını pazarlamaktadır. Maddi olmayan varlıkların el değiştirmeye başlaması ise mülkiyet tanımının sınırlarını fikri haklara doğru genişletmiştir. Sözleşmelerin önemini bir kere daha ifade eden bu gelişme üzerinde daha sonra ayrıntılı biçimde durulacak ve çeşitli sözleşme yapıları incelenecektir.

3. MÜLKİYET DÜZENLEMELERİ

Mülkiyet, özünde mevcut nesnelere üzerindeki bireyler haklarını belirlediğinde bir anlamda onların kullanımına dair bilgi sunmaktadır (Frubotn ve Pejovich,1972;1139). Özel mülkiyet kişinin kendi mülkiyeti üzerindeki sınırlarını belirlediği kadar başkalarının da (gerek devlet gerekse komşularının) kişinin mülkiyetine yapabileceklerinin sınırlarını çizmektedir. Yasal yapı çerçevesinde yapabilecekleriyle ilgili karar hakkı bana aittir. Kamu malları ise belirli bir ülke vatandaşlarının ortak malı niteliğinde bulunup, kullanım ve yönetim koşulları tüm vatandaşlar adına Devlete bırakılmıştır. Kamu malları, kendi içinde hizmet malları, ortak alanlar ve sahihsiz mallar olarak ayrılmaktadır. Hizmet malları, bir kamu hizmetinin görülebilmesi için ilgili kuruma hizmet süresince bedelsiz olarak verilen alanlar; ortak alanlar ki bunlar bir köy veya belediyenin ortak kullanımına bırakılan alanlardır. Tüm saydığımız bu arazilerin dışındaki mera, harman yeri ve sahihsiz dağ, tepe, deniz ve kayalıklar gibi yerlerdir.

Ortak mallarda bir kişinin kullanımı diğerlerinin kullanım miktarını veya kullandığı nesnenin kalitesinin etkilenmesine neden olmakta veya kişiyi kullanımdan mahrum etmek ya mümkün değildir ya da kişinin mal kullanımını engellemek maliyetli olmaktadır (Bromley 1989, Ostrom ve Ostrom 1977). Ortak malları düşünmenin bir başka biçimi de, malın kullanımından sağlanan faydanın bireysel, buna karşılık ortaya çıkan maliyetin diğerleri ile birlikte topluca paylaşılmasıdır (Hardin,1968), ve bunlar “sosyal maliyet” adını alır (Coase,1960). Sağlanan faydanın kişisel olmasına karşılık ortaya çıkan maliyetlerin paylaşılmasında eğer gözlemlenebilir maliyetleri de bulunmuyorsa kaynakların aşırı kullanımı söz konusu olabilmektedir.

Kapsamlı bir analiz yapıldığında ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre çevre sorunlarıyla ilgili önceliklerinin farklılaşabildiğini görmekteyiz. Günümüzde ülkeler çevre sorunlarını aşabilmek için uygulanması gereken bir dizi uluslararası standart getirerek kendi ulusal üretim yapılarını bu çerçevede biçimlendirmektedirler. Doğal kaynakların sınırlı olduğuna dikkatimizi çeken ilk kişi Malthus olmuştur. Kendisi, nüfusun geometrik artmasına karşın varlığımızı devam ettirecek kaynakların (subsistence) aritmetik arttığını belirtmektedir. Dolayısıyla, belirli bir zaman sonunda sahip olunan kaynakların tükenmesi kaçınılmaz olacak ve insanoğlu açlığa mahkûm olacaktır.

Dışsallık eylemde bulunan bir kişinin yaptığı faaliyetlerden dolayı 3. kişilere yüklediği maliyet ya da sağladığı faydalardır. Yüklenen maliyet ya da sağlanan fayda neticesinde dışsallığı negatif dışsallık ve pozitif dışsallık olarak isimlendirebiliriz. Devlet yaptığı düzenlemeler ile dışsallıkların

yaratığı sosyal fayda ve maliyetleri biçimlendirebilmektedir. Söz konusu düzenlemeler kendisini vergi ya da teşvikler olarak gösterebilir. Dışsallıkta malın faydasının bölünememesi durumu söz konusudur. Bireyler bir malın kullanımında birbirlerine rakip olmazlar. Genelde söylenen özellikle negatif dışsallıkların bulunması halinde devletim ekonomiye müdahalesi bulunmalıdır. Ancak unutmamak gerekir ki, devlet bir alanı düzenlemek için uğraşırken, diğer yandan hiç beklemediği başka bir alana müdahale ederek bozmuş olabilir.

Dışsallıktan bahseden ilk kişi Marshall'dır (1925). Belirli bir bölgedeki iş gücünü eğiterek, emek arzını arttırarak diğer firmalara da bölgenin cazip hale gelmesini sağladığını belirtiyor. Sonradan gelen firmalar bu avantajı özgürce kullanmaktadırlar ve elde ettikleri fayda karşılığında ödemeleri gereken bir bedel bulunmamaktadır. Dışsallığı çevresel faktörler üzerindeki etkileri dâhilinde inceleyen ilk kişi de Pigou (1920/2002). Onun gözlemleri doğrultusunda negatif dışsallık terimi iktisat literatürüne girmiştir. Pigou, negatif dışsallık terimini incelerken kavramı toplumsal refah ve etkinlik açısından ortaya koymaktadır. Fabrikaların yaymakta olduğu duman çevresinde yaşayan kişilere, tarımsal ürünlere zarar verdiği gibi isi de çevrenin kirlenmesine yol açmaktadır. Tüm bu maliyetler topluma karşılığı ödenmeye maliyetler olarak kalmaktadır (Pigou,2002). Kendisine göre dışsallıklar, mal ve hizmetlerin özel ve sosyal fiyat farkıdır. Örneğin üretimi takiben bir nehre ağır metaller bırakılmakta ise fabrikanın yarattığı negatif dışsallığın bedeli ödemesi sağlanabilir. Böylelikle kirlilik yaratan endüstrinin maliyetleri artacak ve daha düşük bir kirlenme oranı seçecek sonuçta da kirlilikten zarar gören kişi sayısından azalma meydana gelecektir. Böylece oluşan dışsallıklar içselleştirilmiş olur.

İşlem maliyetlerinin olduğu bir dünyada çevreye verilen tahribat o ülkenin sahip olduğu mülkiyet hakları üzerinden dağıtılmaktadır. Ancak hak tanımlaması geçen zaman içinde değişken bir yapı olduğunu göstermiştir. Bireylerin sahip oldukları mülkiyet hakları açıkça çizildiğinde çözüm üretmeye yardımcı olsa da, devletin söz konusu hakları nasıl kabul ettiği ve koruduğu önem kazanmaktadır (Bromley,1989). Devletin hak tanımlamasını nasıl gerçekleştirdiği politik bir konudur.

Garett Hardin, “*Ortakların Trajedisi*” makalesine toprak ve diğer kaynakların herkese sınırsız paylaşımının ancak düşük popülasyonun varlığında mümkün olabileceğini belirtmiştir. Nüfus belirli bir sınırı geçtiği andan itibaren gözlemlene sorunu da bulunuyorsa, ortak mülkiyetten başka bir yapıya geçmemiz yerinde olacaktır. Köy merası gibi ortak alanların başarılı yönetilmesi için ise bazı şartların yerine gelmesi gerekmektedir (McCay,1996; McKean,1992; Ostrom, 1987,1990):

- .Ortak kullanımın kimler arasında gerçekleşeceğini belirlenmesi,
- .Kullanımda bulunan kişilerin veya temsilcilerinin, oluşan sorunları çözmek ve yeni kararlar alabilmek için düzenli aralıklarla bir araya gelmesi,
- .Mülkiyet haklarının sınırlı transferi,
- .Sistemin sosyal ve iktisadi farklılıkların üstesinden gelebilmesi,-Sıkı gözlemlene ve yaptırım mekanizmasının bulunması,

Devletin düzenlemeleri özellikle insanların artan hareketliliği ile tekrar gündeme girmiştir. Hardin bireylerin toplumsal ve kültürel birikimlerine yeter miktarda önem vermiyor deniyor. İnsanların toplumda birbirlerine karşı davranışlarının aslında aralarındaki ilişkinin patikasına dayandırılabilir.

Ancak, günümüzde toplum yapısının özellikle de gelişmiş ülkelerin biraz daha sorunlu bir konu özellikle gelişmiş ülkelerin aldığı göç sonunda toplumda aynı eğitimi alan kişiler arasında bile büyük farklılıklar oluşabilmekte. Artık enformal yapının diğer kültürlerden gelen kişiler nedeni ile paylaşılmaması devlet düzenlemelerini daha bir öne çıkartmaktadır.

1980’li yıllarda gelişmekte olan ülkelerde ibre genelde piyasa yanlısı bir yapı üzerine kurulmuştu. Bu da devletin ekonomideki rolünü azaltmaktaydı. Sürdürülebilir kalkınma ile doğal kaynakların tüketiminde sadece bugünün ihtiyaçları değil gelecek kuşakların yaşam kalitesi ve gereksinimleri de düşünülmektedir. Ülkemizde GAP bu tür bir projedir. Amaç toprak ve su kaynaklarının geliştirirken hedef sadece ekonomik kalkınma değil bunun yanında bu çevrede faydalanacak halkın yaşam kalitesinin artırılmasına yöneliktir. Türkiye’de 1992 yılında Rio’da imzaladığı Gündem 21 (Agenda 21) dokümanının koşullarını GAP’ta uygulamaya çalışmaktadır.

Program 2000 yılında İsviçre Hükümetinin mali desteği ile beş alt başlık ve 33 alt projeden oluşmaktadır.

- Sosyal sürdürülebilirliğin teşvik edilmesi ve sosyal hizmetlerin geliştirilmesi,
- Tarımsal sürdürülebilirliğin teşvik edilmesi ve kırsal üretkenliğin geliştirilmesi,
- Ekonomik geçerlilik için yerel girişimcilik ve sanayi kalkınmasının teşvik edilmesi,
- Sürdürülebilir insan yerleşimlerinin teşvik edilmesi,
- Doğal kaynakların optimal düzeyde sürdürülebilir kullanımının sağlanması

Hem bölgesel hem de ulusal düzeyde insan ırkı yaşadığı ortamı iyileştirmeye çalışmıştır. Bu da hayatının bağlı olduğu çevreyi düzenleyerek daha üst bir düzeye getirmeye çalışması ile sonuçlanmıştır. Aslında çevre sorunlarının, iktisadi ve politik yapı ile yakın ilişki içerisinde olduğunu unutmamak gerekmektedir. İnsanların daha iyi bir çevrede yaşamak için iktisadi hayata katılmaları ve karşılaştıkları rekabet sonunda maliyeti en düşük alternatifleri aramaları ile sonuçlanmaktadır. Günümüzde gelişmiş ülkelerin daha kolay sahip olabildiği çevre dostu teknolojileri gelişmekte olan ülkelerin ciddi kaynak ayırarak ulaşması mümkündür. Ancak geleceğe dönük sanayi projelerinde artık çevre unsurunu göz ardı edemeyeceğimiz bir seviyeye geldiğimizde açıktır.

4. ÇEVRE SORUNLARI

Çevre sorunları özellikle büyük şehirlerde alt yapı kaynaklı olarak 1840’lardan itibaren yaşanmaktadır. Örneğin, 1855 yılında Londra’da alt yapı sorunları nedeniyle yaşanan bir kolera salgını çok sayıda kişinin ölmesiyle sonuçlanmıştır. Su kirliliğinden kaynaklanan bu hastalığın nedenlerini 1880’li yıllara kadar çözmek mümkün olmamıştır (Rose, 1990). Belirli hayvanların avlanmasında getirilen düzenlemeler de 19. yüzyılda çevre alanında ele alınan konulardan biridir. 1960’lı yıllardan itibaren yaşanan çevre sorunları ile kavram bu kez uluslararası çapta bir daha gündemden düşmeyecek biçimde tekrar popüler olmuştur. 1960’larda genelde hava kirliliğinin yarattığı sorunlar ve bunların halk sağlığı üzerindeki etkileri asıl çevre gündemini oluştururken. 1980’lerde ozon tabakasında yaşanan incelmeye, son dönemlerde ise soyu tükenmekte olan hayvan ve bitkiler nedeniyle biyolojik çeşitliliğin korunması öne çıkan başlıklardır. Hayvan ve bitki

çeşitliliğinin kendi doğal ortamında korunmasının önemi ise mülkiyete dair konuları gündemimize sokmuştur. Çevre sorunları uzun zamandır gündemimizde olmasına rağmen çevre koruma düşüncesi 20. yüzyılın ürünü sayılabilir.

Çevre kirliliği ve doğal kaynakların hızlı ve geri dönüşü olmayan bir biçimde tüketilmesi, sadece belirli bir ülkenin sorunu olmayıp evrensel bir sorun haline gelmesiyle, ülkeleri ortak eylem planı yapmaya zorlamıştır. Ancak hem hava kirliliğinde hem de kaynak kullanımında getirilen kısıtlamalar etkisini uluslararası ticaret üzerinde göstermektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin öncelikle hedef olarak kalkınmayı benimsemeleri, kendilerine ek maliyet getirecek düzenlemelere katılmak istememeleriyle sonuçlanmaktadır. Üstelik farklı gelişme düzeylerine ve toplumsal yapıya sahip ülkeler arasında çıkar çatışmalarının olması da kaçınılmazdır. Ülkelerin kendi önceliklerinden hareketle eylem planı yapmalarına ve kendi iç işlerine karışılmasına tepki ile yaklaşmaları olağan karşılanmalıdır. Günümüzde çevrenin korunması ile ilgili minimum standartlar getirilerek gereken uygulamalar sağlanmaya çalışılmaktadır.

Çevre hakkı, özünde insanın varolma (yaşam) ve bütünlüğünü koruma hakkı ile paralel bir hakktır. Bireyler varlıklarını temiz ve sağlıklı ortamda devam ettirebilme hakkına sahiptirler. Bireysel bir hak olarak “çevre hakkı” ilk kez 1972 Stockholm Konferansında 113 ülke temsilcisinin katılımıyla kabul edilerek, çevre “herkesin ortak varlığı” olduğu temelinde “eşitlik” ilkesine dayanan bir hakktır. Çevre hakkının kabulü ile doğayı tüketmeden uyum içinde bugünkü ve gelecek nesiller için yaşamaya elverişli bir ortam sağlanarak, bu ortamdan insanların eşit biçimde yararlanması hedeflenmektedir. Söz konusu konferansta kabul edilen 97 sayılı kararlar, devletler çevrenin yönetim ve denetiminde kamunun katılımını kolaylaştırmaya çağrılmakta, bu amaçla da bireylerin aktif katılımını teşvik edici yöntemleri geliştirmenin önemi vurgulanmaktadır.

Stockholm konferansı sonrasında çevre alanında yapılan bir diğer önemli konferans 1992’de Rio de Janeiro’da Birleşmiş Milletler tarafından düzenlenmiştir. Konferans sonunda varılan anlaşmada barış, kalkınma ve çevre korunmasının birbiriyle ilişkili olduğu ve birinin diğerinden ayrılamayacağı kararına varılmıştır (Rio Deklarasyonunun 25. Maddesi). Varılan bu karar bağlayıcı olmasa da çoğu ülkenin konferansta anlaşılan koşulları kendi ulusal politikaları ile uyumlaştırma isteği içinde olduğu gözlemlenmiştir. Konferansın diğer bir ilgi çekici sonucu da sürdürülebilir kalkınma kavramının kapsamlı biçimde ele alınır olmasıdır.

1980’lerden itibaren kalkınma teorileri incelediğinde, piyasa ve devlet odaklı teorilerin yaptıkları analizlerde, Yeni Kurumsal İktisadın kullandığı, işlem maliyetlerine ağırlık veren analizlere yöneldikleri görülmektedir. 1990’lardan itibaren de Soğuk Savaşın sona ermesi, bütçe açıklarının azalması kalkınmayı devlet, piyasalar ve sivil toplum örgütleri arasında bir dengelemeye yöneltmiştir (de Janvry et. Al. 1991). Bazı alanlarda piyasa başarısızlıklarının bulunması ve/veya devlet müdahalelerinin eksik kalması ile sivil toplum örgütleri bu boşluğu doldurmaya başlamışlardır. Uluslararası çevre politikalarında, küresel bakışın gerekliliği tartışılmaz ancak hedeflenen bu politikaların siyasal açıdan uygulanabilirliği de olmalıdır. Sürdürülebilir kalkınmanın temelleri 1987 yılında Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonun hazırladığı ortak geleceğimiz raporunda atılmıştır. Sürdürülebilir kalkınma ile sadece çevre koruma değil kalkınmaya ait ekonomik ve sosyal koşullar da birlikte ele alınmaktadır. Sürdürülebilir kalkınma modellerini çoğu zaman öne sürülen art niyetin olmadığı doğal yaşamın temellerini korumanın herkese ait olduğu kanıtlanmalıdır.

Çevresel algımızın aslında teknoloji ile bağıntılı olduğu da önemli diğer bir noktadır. Teknoloji sorunun yaratan temel etmen olarak hayatımızı kolaylaştırdığı gibi zaman içinde kendi çözümünü de üretmektedir. Ancak teknolojiden kaynaklanan sorunların anlaşılması için belirli bir süre geçmelidir. Örneğin plastiğin yaygın biçimde kullanılmasından kaynaklanan sorunların farkına varılabilmesi için belirli bir süre geçmiştir. Bir anlamda teknolojinin yarattığı bazı sorunları zaman içinde gene teknolojik değişiklikler sayesinde algılayabilmekteyiz. Üstelik teknoloji sayesinde mevcut bazı kaynakların değerinde de değişiklik meydana gelebilmektedir. Bu da kaynaklarda ilgili algımızı yeniden şekillendirmektedir. Petrol bu açıdan anlamlı bir örnektir. Doğal kaynak olarak daha önceki yüzyıllarda da petrole ulaşılmış olmasına rağmen kullanım alanının kısıtlı olması ve petrol bulunan arazilerin tarım açısından verimsiz olması bu tür arazilerin sahip oldukları değere ulaşamamalarına neden olmuştur.

İnsanların nüfus artışı nedeniyle kaynakları tüketmeleri öyle bir hal almıştır ki bundan sadece 40 yıl önce Etiyopya'nın %30'u orman arazisinden oluşurken bugün bu oran sadece %1'dir (Glasbergen ve Cörvers, 2003). Ormanların azalması ile ekosistemin dengesinde bozulmalar da oluşmakta ve karbondioksit salınımının artışı ile sera etkisi artmaktadır. Ülkemizde genç nüfusun fazlalığı göz önünde bulundurulduğunda çevre korumanın önemi daha da ortaya çıkmaktadır. Çevre kalitesinin yaşam standardımız üzerindeki etkisi açıksa da uluslar arası rekabet nedeniyle çeşitli yaptırımların olmaması halinde karar alma mekanizmasında çok az rol oynayacaktır.

1989 yılında Basel Tehlikeli Atıkların Sınırlar Ötesi Dolaşımı ve İmhası Sözleşmesi ile zehirli atıkların yoksul ülkelere gönderilmesi yasaklanmıştır. Türkiye sözleşmeyi 1989 yılında imzalamış ve 15 Mayıs 1994 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Sözleşme ile zararlı atıkların bir devletten diğerine ancak tarafların rızası ile mümkün olacaktır. Çevreci grupların en çok karşı çıktıkları madde de budur. Her zaman gelişmiş ülke belirli vaatler karşılığında fakir ülkeleri kandırarak onların söz konusu atıkları alma konusunda razı edebilecektir.

5. MÜLKİYET DÜZENLEMELERİ

Hukuk biliminde dayanan en eski kaynaklardan biri olan Roma Hukuku mülkiyet hakkını tanımaktadır. Roma hukuku, mülkiyeti çeşitli kategorilere ayırarak inceler. Buna göre sahiplik; bir nesneyi kullanma hakkı (usus), onun faydalarından yararlanma hakkı (usus frucus), onun şeklini ve biçimini değiştirme haklarının tanımlanmaktadır. Mülkiyetin mutlak bir hak olarak görülmesi unsuru, Roma hukuku ile başlayarak, XIX. Yüzyıla kadar devam etmiştir. Mutlak hak; malikin kullanma, tasarruf ve yararlanma konularında hemen hemen sınırsız haklara sahip olmasıdır. Bu dönemden sonra sahiplerin de bazı yükümlülükleri olduğu tanınmış ve sahipliklerinin sınırları çizilmiştir. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (1952); her gerçek ya da tüzel kişinin mallarına saygı gösterilmesini isteme hakkı olduğunu ifade etmektedir. Kişilerin, mülkiyet haklarının sınırlanması, kamu yararı nedeni ile ve ancak yasa ile belirlenmiş koşullar altında gerçekleştirilebilir.

Ancak zaman içinde hukuk sistemlerinin gelişimi ölçüsünde mülkiyet geleneklerinde büyük değişiklikler yaşanmıştır. Hıristiyanlık öncesinde Avrupa'da ölen kişinin ölümden sonra ihtiyacı olacağı varsayılarak sahip olduğu varlıkların bir kısmı da kendisi ile birlikte gömülmekteydi. Hıristiyanlığın tanınması ile birlikte sahip olunan varlıklar gömülmek yerine bireyin ruhunu huzura kavuşturmak amacı ile kiliseye bağışlanması yaygınlık kazanmıştır. Gelenekler

buldukları bölgeye göre farklılıklar gösterse de genelde miras eşit biçimde üçe parçaya ayrılmaktaydı: krala veya yönetimdeki kişiye, mirasçısına ve tanrının payı olarak kiliseye (Berman,1982).

Özel mülkiyetin, günümüzdeki en önemli koruyucularından biri Amerika Birleşik Devletleridir. Ülke Anayasasının oluşturulmasında, önemli katkısı bulunan kişilerden biri olan John Adams, özel mülkiyet güvenlik altına alınmadığı sürece özgürlüklerin var olamayacağını belirtmiştir. 1776'da yazılan, Thomas Jefferson'un, *Özgürlük Bildirgesi* de "yaşam (life), özgürlük ve mülkiyet" cümlesini (phrase) içerir. Günümüzde ülke Anayasalarının çoğunda özel mülkiyet tanınmakta ve kamu yararı için bile olsa adil bir karşılık ödenmeden özel mülkiyete el konulamayacağı ibaresi yer almaktadır.

Ülkemizde yapılan Anayasalarda, mülkiyet hakkının zaman içinde bazı değişikliklere uğradığını izleyebiliriz. 1924 Anayasası, (70.madde) mülk edinme ve bunu kullanma hakkını Türklerin tabii hakları arasında saymaktadır. Maddede, mülkiyet üzerinde herhangi bir sınırlandırılma da getirilmemiştir. Sonrasında yapılan 1961 Anayasası, mülkiyet hakkını sosyal ve iktisadi haklar ve ödevler altında incelemektedir. 36. Madde'ye göre "*herkes mülkiyet ve miras haklarına sahiptir. Bu haklar, ancak kamu yararı amacıyla, kanunla sınırlanabilir. Mülkiyet hakkının kullanılması toplum yararına aykırı olamaz*". Maddenin sosyal haklar ve ödevler altında yer alması ve özellikle toplum yararına aykırı olamayacağını belirtilmesi, birey çıkarı ve toplum çıkarının çatışması halinde, toplum yararının üstün tutulacağı anlamına gelmektedir.

1982 Anayasasına geldiğimizde, madde içerik bakımından aynı kalmasına rağmen, yer değiştirerek klasik haklar arasında bulunmaktadır. Söz konusu değişikliği yorumlayan Anayasa Profesörü Ergun Özbudun, "*mülkiyetin mahiyeti bakımından sosyal bir hak olmayıp, kişiyi devlet karşısında koruyan ve devlete bir müdahale etmeme yükümlülüğü yükleyen bir haktır*" der. Gerçekleştirilen değişiklik sonunda Bakanlar Kurulu, Kanun Hükmünde Kararname yetkisi ile Sosyal ve İktisadi Hakları düzenleme yetkisine sahip olduğu halde Klasik Haklar açısından bu tür bir yetkiye haiz değildir (Akad,1993).

Son dönemlerde, özellikle 1960'ların sonundan itibaren çevre konularına gösterilen önemin giderek artması, hakların yasal sınırlarını daha çok gündeme taşımıştır. Çevresel sorunların ülke sınırları ile sınırlı olmaması da uluslararası düzenlemelerin yapılmasını zorunlu kılmaktadır. 1972 yılında yapılan Birleşmiş Milletler Çevre Konferansı'nda "*insan, onurlu ve iyi bir yaşam sürmesine olanak veren, nitelikli bir çevrede, özgürlük, eşitlik ve yeterli yaşam koşulları hakkına sahiptir* ilkesi ile çevre hakkı ilk kez kabul edilmiştir. Ülkemizde de, 1982 Anayasasının Sosyal ve Ekonomik Haklar Ödevler bölümünde, Çevre Hakkı yer almaktadır. 56. Madde; "*Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir. Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirliliğini önlemek Devletin ve vatandaşların ödevidir.*" hükmünü getirmiştir. Anayasa'da kamu yararı gözetilerek de bazı hükümler konulmuştur. Bu çerçevede 43. madde, kıyıların Devletin hüküm ve tasarrufu altında olduğu, deniz, göl ve akarsu kıyılarıyla buraları çevreleyen sahil şeritlerinden yararlanmada öncelikle kamu yararının gözetileceği hükme bağlanmıştır.

1982 Anayasasında çevre hakkının ilk defa düzenlenmesinde ardından 9 Ağustos 1983 tarihinde 2872 sayılı Çevre Kanunu yürürlüğe girmiştir. Kanun'un amacı, "*Bütün canlıların ortak varlığı olan çevrenin, sürdürülebilir çevre ve sürdürülebilir kalkınma ilkeleri doğrultusunda korunmasını*

sağlamaktır.” Kanunun imzalanmasının ardından 2003 yılında Çevresel Etki Değerlendirme Yönetmeliği uygulanmaya başlamıştır. Söz konusu yönetmelik, belirli alanlarda hazırlanan projelerin Çevre Bakanlığında değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Ancak Bakanlık gerek duyduğu alanlarda yetkisini Valiliklere devredebilmektedir. Yönetmelik, gelecek kuşakların ihtiyaç duyacağı kaynakların varlığını ve kalitesini tehlikeye atmadan, hem bugünün hem de gelecek kuşakların çevresini oluşturan tüm çevresel değerlerin her alanda (sosyal, ekonomik, fiziki vb.) ıslahı, korunması ve geliştirilmesi sürecini sağlayabilmektir. Çevresel Etki Değerlendirilmesi Uygulanacak Projeler: Rafineriler, Termik güç santralleri, radyasyonlu nükleer yakıtlar, Demir ve çeliğin eritilmesi ile ilgili tesisler, Demir dışı metallerin eritildiği tesisler, Asbest çıkartılması ve asbest içeren ürünleri işleme veya dönüştürme projeleri, Yollar, geçişler ve havaalanları, limanlar ve tersaneler, Madencilik projeleri, Turizm konaklama tesisleridir.

Yönetmelik sadece işletmelerin alması gereken önlemleri belirlememiş bunun yanında korunması gereken alanları da düzenlemiştir. Yapılan düzenlemeler doğrultusunda tabii karakterin korunması gereken alanlar tespit edilerek, yapılaşma yasağı getirilmiştir. Bu çerçevede sulak alanlar, bilimsel araştırmalar için önem arzeden ve/veya nesli tükenmekte olan türlerin yaşam alanları korunması gereken alanlar olarak belirlenmiştir. Yönetmeliğin uygulayıcı olan Çevre ve Orman Bakanlığı da 1 Mayıs 2003 tarihli kendi teşkilat ve Görevleri Hakkındaki Kanunun ikinci maddesinde görevlerini belirlerken, “dengeli ve sürekli kalkınma amacına uygun olarak ekonomik kararlarla ekolojik kararların bir arada düşünülmesine imkan veren rasyonel doğal kaynak kullanımını sağlamak üzere, kalkınma planları ve bölge planları temel alınarak çevre düzeni planları hazırlamak veya hazırlatmak, onaylamak ve uygulanmasını sağlamak” olarak belirtmektedir.

Anayasamız bağlayıcı hükümleri dışında imzaladığımız diğer uluslararası sözleşmeler nedeni ile de bazı yükümlülüklerimiz bulunmaktadır. Bu tür anlaşmalardan biri de Avrupa İnsan Hakları sözleşmesidir. *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi*, uluslar arası sözleşme niteliğinden olduğundan sözleşmeyi kabul edip imzalayan devletler için bağlayıcıdır. Türkiye hakkında mahkemeye açılan davalarda mülkiyet hakkı ihlali ikinci sıradadır. Başvuru konusu olan davaların büyük kısmı ise Kamulaştırma Kanunu ile ilgilidir. Kanunda yasal olarak bireyin mülkiyet hakkına müdahale edilebilmesi için üç şart öngörülmektedir: Birincisi, yapılan müdahale kamu yararı amacına yönelik olmalıdır. Kamu yararının kapsamı konusunda ise herhangi bir açıklama getirilmemiştir. Bu nedenle muğlak olan kavram bazı sorunları beraberinde getirmektedir. Diğer bir şart, yapılan müdahalenin yasa ile öngörülen koşullara ve uluslar arası hukukun genel ilkelerine uygun olmasıdır. Son olarak da mülkiyete yönelik müdahalede başvuru yöntem ile hedeflenen amaç arasında uyum olması zorunluluğudur.

Çevrenin artan nüfus artışı, küresel ısınma ve çeşitliliğin azalması ile birlikte sosyal ve stratejik önemi artmaktadır. Çevrenin yaşanan değişikliklerden öneminin artması bazı alanların kullanımına sınır getirilmesi ya da bu alanların kamu yararı için kullanılmasını gündeme getirmiştir. Amerikan Anayasasının beşinci maddesi özel mülkiyetin kamu yararı için bile olsa adil bir karşılık ödenmeden el konulamayacağını belirtmektedir. Burada kamulaştırmadan sağlanacak yararın tanımlanması önemlidir.

Çevre kirliliğinin sınırlar ötesi bir hal alması ile ülkelerin egemenlik alanlarına girmeyen bölgelerden zarar görmeleri ile çözüm arayışına gitmelerine neden olmuştur. Çevre sorunları nedeniyle ülkeleri karşı karşıya getiren ilk uygulama 1930’larda Amerika Birleşik Devletleri ve

Kanada arasında yaşanmıştır. Kanada'nın Trail şehrindeki maden fabrikası hava kirliliğine yol açarak, dumanların Amerika sınırındaki ürünlerin zarar görmesine neden olmaktadır. Görülen dava sonunda uluslar arası hukuk kurallarına göre, hiçbir devletin sınır bölgesinde duman veya başka bir biçimde zarar görmesine neden olacak biçimde sınırlarını kullandırmama hakkı bulunmamaktadır kararına varılmıştır (Trail Smelter Case,1941).

Ülkemizde imar, kamulaştırma ve yıkma işleri ile buna ilişkin davalarda son merci Danıştay 6. Daire'dir. Daha önce Danıştay 10. Dairenin görevi olan çevre mevzuları da 21.04.1994 tarihinden itibaren 6. Daire'ye bırakılmıştır. Bu karar özellikle yeni yapılan düzenlemeler ışığında bazı mülkiyet alanlarına sınırlamalar getirmesi nedeniyle de anlamlıdır. Düzenlemeler ile ilgili örnek bir dava Danıştay 6. Dairenin 1992/253 numaralı kararıdır. Davacı Antalya'da sahip olduğu taşınmazın, yapılaşma yasağı getirilen deniz kaplumbağaları koruma alanı olarak belirlenmesine ilişkin işlemin yasalara aykırı olduğu yönünde dava açarak düzenlemenin iptalini istemiştir. Dava dosyasının incelenmesi ile Türkiye'nin de taraf olduğu Akdeniz'in kirlenmeye karşı korunması (Barselona) sözleşmesi çerçevesinde Atina'da kabul edilen bir Eylem Planı çerçevesinde, 1990 yılı Bakanlar Kanunu kararı ile alınan "Çevre ile İlgili Tedbirler" bölümünün 26. Maddesinde deniz kaplumbağalarının yumurta bıraktıkları 17 önemli yuva bölgesi koruma altına alınmıştır. Söz konusu karar ile Bayındırlık ve İskân Bakanlığının hazırladığı 1/25000 ölçekli Doğu Antalya Çevre Düzeni Planına işlenmesi nedeniyle yapılan işlemlerde mevzuata aykırılık görülmemiş ve dava reddedilmiştir.

6. SONUÇ

Sosyal ve kurumsal değişim uzun zamandır araştırmacıların gündeminde olan bir konudur. Konu ile ilgili birbirinden çok farklı görüşler olmasına rağmen bunları iki farklı noktada birleştirilebilir. Değişim ve gelişmeye dair ilk görüş, kurumların tüm topluma sağladığı faydalı etkiler üzerine odaklanır. İkinci bir görüş ise kurumların bazı toplumsal katmanlara sağladığı özel faydaları incelemektedir. Smith zaman içinde verimsiz olan kurumların daha verimlileri ile yer değiştireceğini savunmaktadır (Knight,2003). Veblen ise mevcut kurumların insanların sorunlarını çözmeye yetisine bakmakta ve bireylerin kurumlardan nasıl etkilendiğini araştırmaktadır. Veblen, gelişmeler karşısında kurumlarda yaşanan değişimin son derece yavaş ve bünyesinde zaman aralıkları barındırdığından bahsetmektedir. Değişimi meydana getiren asıl unsur olarak teknolojiyi öne çıkarır.

Her ne biçimde olursa olsun kurumların değişimi bireylerin algılarındaki değişimin sosyal normlara ve şartlara yansımaları ile gerçekleşmektedir. İktisadi aktörler rasyonel olduğundan içinde buldukları durumu en etkin biçimde değerlendirmeye çalışacaklardır. Çevrenin kullanımında karşı karşıya oldukları şartları bilmelerine rağmen dünyanın bir tür ortak kullanım alanı olması tüketim hızını arttıran bir etkidir. Tüketimin artması ile kıtlıklar yeniden tanımlanmakta ve kullanım şartları biçim değiştirmektedir.

Günümüzde bireylerin, sahip oldukları en önemli aktifler olarak bilgi ve yetenekleri kabul edilse ve toprak mülkiyeti eski önemini nispeten kaybetmiş gibi gözükse de kişisel servetimizin hala büyük kısmını oluşturmaktadır. Toprak mülkiyeti üzerinden devam eden düzenleme değişimleri, diğer konularda da bizlere devletin bakış açısını yansıtmaları nedeni ile önemlidir. Devletlerin özellikle bu alana getirdiği sıkı düzenlemeler, bireylerin sahip oldukları, bazı haklarda azalma

yaratacağından bir tür kamulaştırma etkisi ile karşı karşıya kaldıkları anlamına gelebilir. İktisadi ve hukuki haklar çerçevesinde, karşımıza çıkması olası sorunların çözümü için kavramların bizler tarafından iyice anlaşılması gerekmektedir. Gelecekte de değişen çevre şartları sonunda oluşan yeni fırsat maliyetleri ile devletin mülkiyet sınırlarını değiştireceği ve kullanım sınırlarını yeniden tanımlayacağı tarafımızca öngörülmektedir. Kurallarda yaşanan değişimin mülkiyet hakları üzerinden izlenebilir olması ise konuya ilgiyi arttıran bir durumdur. Gerçekleştirilecek olan düzenlemelerde sahip olanların çıkarları ile kural koyucuların çıkarlarının çakışması anlamına gelecektir. Ortaya çıkan durumdan tüm toplumun faydalanabilmesi için de konunun etraflıca anlaşılmalı, çalışılmalı olması gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- Akad, Mehmet (1993). *Genel Kamu Hukuku* Filiz Kitapevi, İstanbul.
- Alchian Armen ve Harold Demsetz (1973). Property Right Paradigm, *Journal of Economic History* 33, (March): pp.16-27.
- Bromley, Daniel (1989), *Economic Interests and Institutions* Basil Blackwell.
- Coase, Ronald (1960) "The Problem of Social Cost" *Journal of Law and Economics* 3, pp1-44.
- Eggertsson, Thrainn (1994), Property Rights, Economic Analysis and the Information Problem". Presented at the conference What is Institutionalism Now, University of Maryland, College Park, October 1994 http://dlc.dlib.indiana.edu/archive/00005452/01/Property_rights_economic_analysis_and_the_information_problem.pdf
- Feder, Gershon ve David Feeny (1991), "Land Tenure and Property Rights: Theory and Implications for Development Policy", *World Bank Economic Review*, Oxford University Press, vol. 5(1), pp.135-153.
- Furubotn, E. ve Pejovic. (1972), "Property Rights and Economic Theory: A Survey of Recent Literature", *Journal of Economic Literature*, 10, pp.1137-1162.
- Glasbergen Pieter ve Andrew Blowers (2003) *Perspectives on Environmental Problems*, Butterworth-Heinemann Oxford.
- Glasbergen Pieter ve Cörvers Ron (2003) Environmental problems in international context yukarki kitap içinde.
- Grotius, Hugo (1936). *The Jurisprudence of Holland*, R.W.Lee (eds.) Oxford.
- Hardin, Garrett (1968). "The Tragedy of Commons" *Science*, vol. 162, pp.1243-1248.
- Hohfeld, Wesley N. ve Walter W. Cook (1919). *Fundamental Legal Conceptions as Applied in Judicial Reasoning and Other Legal Essays*, Yale University Press, New Haven, London.
- North, Douglass (2002). *Kurumlar, Kurumsal Değişim ve Ekonomik Performans*. Sabancı Üniversitesi, İstanbul.
- Ostrom, Elinor (1987). "The Implications of the Logic of Collective Inaction for Administrative Theory" Workshop in Political Theory and Policy Analysis, Bloomington, IN (Series: Workshop Working Paper, W87-3).
- Ostrom, Elinor (1990). *Governing Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*, Cambridge University Press, New York.

Ostrom, Elinor (1998). "A Behavioral Approach to the Rational Choice Theory of Collective Action", *American Political Science Review* vol.92.

Pigou, Arthur (2002). *The Economics of Welfare*, Transaction Publishers, New Brunswick, New Jersey.

Pipes, Richard (1999). *Property and Freedom*. Vintage Books, New York.

Posner, Richard (1989). "Hegel and Employment at Will: A Comment", *Cardozo Law Review*, Vol. 10, March-April.

Rose, Chris 1990 *The Dirty Man of Europe: The Great British Pollution Scandal*, Simon and Schuster, London.

Sened Itai (1997). *The Political Institutions of Private Property*. Cambridge University Press, Cambridge.

Trail Smelter Case (United States v. Canada) Decision of 11 March 1941, reports of International Arbitral Awards, *American Journal of International Law* 684 (1941).

Veblen, Thorstein (1964). *The Instinct of Workmanship*. Augustus M. Kelly Booksellers, New York.